

ГОВОР ВЛАСТЕ КОПАЧА НА ОТВАРАЊУ ИЗЛОЖБЕ „ЦРТЕЖИ ИЗ ДАХАУА“ (1. X 1986.) — МУЗЕЈА ЉУДСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ СЛОВЕНИЈЕ ИЗ ЉУБЉАНЕ

„Drage tovarišice in tovariši, dragi prijatelji in gostje: Danes odpiramo tukaj nenavadno razstavo risarskih del iz zloglasnega nacističnega taborišča Dachau. Risbe — del obširnega opusa, ki ga hrani Muzej ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani — so pretresljiv dokument tistega časa in pričevanje o trpljenju in umiranju antifašistov skupaj z drugimi svobodoljubnimi ljudmi v tem taborišču med drugo svetovno vojno. Avtorje risb je pri njihovem delu vzpodbujala zavest, da morajo vrstnikom in potomcem ohraniti dokaze o nacističnih zločinih v taboriščih tretjega rajha. Pri tem delu sta jih bodrila uporni duh in prepričanje, da bo nacizem kmalu zlomljen in da bodo ljudje tedaj v Evropi spet svobodno zadihali.

Da me boste boljše razumeli, bom nadaljeval na vašem jeziku.

Цртежи и скице, oдабране за ову изложбу дио су већег опуса а настале су у другом светском рату између јануара 1944. и маја 1945. године у логору Дахау. Изложени цртежи подељени су у два дела: мањи део створен је од јануара 1944. до краја априла 1945. још под есесовским терором, а настајао је криомице и био брижљиво чуван. Есесовски крвници класифицирали су цртање логорских мотива као шпијунажу и непријатељску пропаганду и за то би се губила глава. Други, већи део уметничких дела створен је у ослобођеном логору под друкчијим, за ауторе угоднијим увјетима, у времену од почетка маја до репатријације Југословена у ослобођену домовину у првим данима јуна 1945.

Аутори дела која су настала у првом периоду, још у стравичној атмосфери нацистичке творнице смрти су: Ернест Адамич и Власто Копач. Трећи цртач из тог времена, Boris Wester, умро је још пре ослобођења и његови радови нису се сачували. Сасвим је могуће да је међу 4.000 Југословена у логору било још и других хроничара или цртача, али о њима не знамо ништа. Пример кроничара, коме је успело сачувати записке, је наш друг Душан Лалевић. Своја запажања записивао је криомице на цедуљице и сакривао их у конзервној лименци. Записке је донио у домовину и објавио у књизи „Хоћу да свједочим“.

Аутори уметничких дела, насталих после ослобођења логора у оних месец дана пре повратка својим кућама, били су: Марјан Бохинц, Карел Јакоб, Борис Кобе, Милан Лорбек, Божо Пенгов, Вла-

до Тинта, Франце Уршић и Бруно Вавпотич. Сви су били активисти Ослободилачког фронта Словеније. Били су то академски сликари и вајари, архитекти и аматери, које је окупатор у Словенији стрпао у затворе и довео у концентрациони логор Дахау у Хитлерову Немачку.

Велики транспорти наших људи учестали су после капитулације Италије септембра 1943. у таквој мери да је у том логору било или кроза њ прошло 4.000 словеначких заточеника, од којих је у логору умрло 1.300.

Прва изложба дахауских цртежа у нашој земљи била је отворена крајем 1985. године у Музеју људске револуције Словеније у Љубљани. Том приликом одштампан је и мањи каталог, у којем је др Стане Микуж, професор универзитета у Љубљани, а за време рата и сам дахауски заточеник, написао краћи увод у којем је покушао стручно обрадити дахауски ликовни опус. Пошто је сам проживио страхоте логора, наши цртежи били су му блиски. Прочитаћу вам његову реминисценцу на догађај, који сам и ја видео и касније нацртао у логорској књиговезници, где сам тада радио. Скица *Самоубиство* настала је по сећању, али је сасвим аутентична. Нацртано је људско биће, које се бацило на жичану ограду логора под напоном електричне струје и сада умире. Тај догађај видео сам и доживео сам, а да потцртам објективност своје изјаве, морам испричати како се то догодило.

Младо чешко момче вратило се са ревира (то значи из логорске болнице) где су му рекли да има акутну туберкулозу и да му нема спаса. Пред јутро пробудио се на лежају свог суседа Словенца и рекао: 'Хтео бих да се опростим', а друг му се поспано насмешио и поново заспао. Чех се отетурао кроз пролаз између барака, прескочио плитак противавионски јарак и зграбио жицу логорске ограде. Ујутро, тек смо се дигли, невидљиви а свезнајући логорски глас већ је допро до нас и саопштио нам тужну вест. Пожурисмо до ограде и у тмурној светлости између ноћи и јутра видели смо јадног, измршављеног момка, који је своје лице, као са неким поверењем наслонио на жицу, а рукама ју је грчевито држао. Још је био жив, јер му се тело трзало а испод левице врцале су ситне модрикасте варнице.

Тако смо стајали, кад смо чули на пешчаном путу шкрипу бицикла. Нисмо се освртали, већ аутоматски скинули капе с глава, знали смо да је једини који се у логору вози на бициклу — рапортсфирер — вучји логорски крвник. Осетили смо како је наслоњено бицикл на бараку и полако се прогутао између нас у први ред. Ту се раскорачио и церемонијално запалио цигарету. Неко време је ћутао, онда се окренуо према нама и рекао: 'Добро га посмотри-те и — опонашајте га!' Онда се опет одвезао бициклом.

Како рекох, Ернесту Адамичу и мени успело је да нацртамо и сачувамо призоре из логорског живота и ведуге из његове тмурне и нечовечне атмосфере. Ернест је радио на логорској плантажи, где је у поткровљу амбара успео скицирати и сакрити своје цртеже. А ја сам од пролећа 1944. до ослобођења 1945. радио у логорској књиговезници, где сам у ћошку радионице успео на мање

листиће нацртати све што сам пролазећи логором видео и запамтио. Као комуниста задао сам себи задатак да створим што више документарних цртежа из живота и патњи заточеника у том логору и да их, ако преживим и вратим се у домовину, обелоданим да би наши људи у ослобођеној домовини сазнали шта су, заправо, били нацистички концентрациони логори и како су тамо есесовци уништавали слободољубиви народ из окупираних европских земаља.

Пре аретације радио сам од 1941. као цртач и графичар у документној техници Комунистичке партије Словеније по илегалним бункерима у окупираној Љубљани. После аретације Швабе су нас довезле у Дахау теретним вагонима почетком јануара 1944. Било нас је око 700 затвореника, скупљених из затвора у Љубљани и њеној околини. После месец дана карантина отишао сам на рад у логорску књиговезницу помоћу шпањолског борца, комунисте из Аустрије, који је тада одлазио на ново радно место. Капо наше радне команде био је исто тако Аустријанац из Граца, комуниста, који се 1936. борио у међународним бригадама у Шпанији, а мој ближи сусед у радионици био је такође аустријски комунист. И један и други би каткада видели каквим се цртањем узгред бавим уз свој рад — али су обојица ћутала. С њима се и данас понекад сретнем и одржавам другарске везе.

Своје скице сакривао сам у процепљеним и поново слепљеним одресцима картона, које сам чувао крај свог радног стола и сачувао до ослобођења. Цртеже (око 70 комада) однео сам јуна 1945. у Љубљану и предао Музеју људске револуције.

Треба напоменути још неке моменте који су увјетовали настањак и чување дахауских цртежа. Пре свега, цртач је морао остати жив, није смео отићи из логора на транспорт или у смрт. У противном, његови радови изгубили би се унеповрат. У његовој близини није смео да се нађе издајица или конфидент. Дакле, прилично сложени увјети. Зато је и аутора из првог раздобља мање.

У другом раздобљу, кад су есесовци нестали, умјетници су се нашли у слободној атмосфери: с отвореним вџутама и мртвацима који су лежали између барака, са слободним прилазом до крематорија и, што је најважније: рискантност је отпала. Формати цртежа су постали већи, набавка цртачког материјала олакшана, али је документарност тих дела остала још увек изванредна.

Дахауски ликовни опус до сада још није био раструмачен, а ни стручно обрађен. Логорска атмосфера, с пепелом који је падао из крематорија на живе или на једва живе људе у логору, атмосфера вештачки смишљена од есесоваца за уништавање противника нацизма, није до сада била довољно уважена као фактор који је пресудно утицао на настанак наших цртежа, у којима доминира тескоба и веризам — а кроза њ се пробија и вера у човека и у његову победу над тамним силама, које су тада харале и палиле по нашој земљи и по окупираним земљама Европе.

Уверен сам да ћете нешто тог жара и вере у победу над фашизмом, која је тада прожимала хроничаре и ауторе, у изложеним делима осетити и ви.